

RENÉ GIRARD

JOG ÉS ERŐSZAK

■ A bosszú ördögi kört alkot, és még csak nem is sejtjük, milyen mértékben ránehezedik a primitív társadalmakra. Számunkra ez a kör nem létezik. Mi az oka e kiváltságnak? A kérdésre az intézmények szintjén határozott választ lehet adni. A bosszú fenyegetését a jogi rendszer (*système judiciaire*) tartja távol. Nem iktatja ki a bosszút, hanem leszűkíti egyetlen megtorlásra, amelynek gyakorlását szuverén, szakosodott hatalomra bízta. A joghatóság döntései mindenkor úgy szólnak, mint a bosszú *végző szava*.

Vannak bizonyos kifejezések, amelyek minden jogi elméletnél többet mondanak. Mihelyt kiiktatták a véget nem érő bosszút, előfordul, hogy így nevezik: *magánbosszú*. A kifejezés feltételezi, hogy van *közösségi* (publique) bosszú is, de a szópár második tagja soha nem jelenik meg. A primitív társadalmakban magától értetődően nincs más, mint magánbosszú. Ott tehát hiába keresnénk a közösségi bosszút – azt csak fejlett társadalmakban (*sociétés policées*) találjuk meg, és egyedül az igazságszolgáltatás rendszere adja meg a keresett választ.

A büntetés rendszerének egyetlen jogi elve sem különbözik ténylegesen a bosszú elvétől. Mindkét esetben ugyanaz az elv működik: az erőszakos kölcsönösség, a visszafizetés elve. Az elv vagy igazságos, és akkor az igazságtéves már a bosszúban is jelen van, vagy pedig sehol nincs igazság. Arról, aki saját maga áll bosszút, angolul azt mondják: *He takes the law into his own hands*, vagyis „saját kezébe veszi a törvényt”. Nincs elvi különbség a magán- és a közösségi bosszú között, társadalmi síkon azonban a különbség óriási közöttük: a bosszú megbosszulása elmarad, a folyamat lezárul, az eszkaláció veszélye elhárul.

Sok etnológus egvétért abban, hogy a primitív társadalmakban hiányzik a jogi-

rendszer. *Crime and custom in savage Society* (London, 1926) című munkájában Malinowski azt a következtetést fogalmazza meg, hogy a primitív közösségekben a büntetőjog még a polgári jognál is nehezebben megragadható, úgy, ahogyan mi értjük, jogról szinte nem is lehet beszélni. Radcliffe-Brown azonos következtetésekre jutott (*The Andaman Islanders*, Cambridge, 1922), és nála felsejlik a véget nem érő bosszú fenyegetése is, mint mindenütt, ahol e következtetések érvényesek: „Az Andaman-szigetieknek fejlett társadalmi tudatuk van, erkölcsi fogalmak a jó és a rossz tárgyában rendszerezettek, de a bűntény közösség általi megbüntetése nem ismert náluk. Ha valakit megsértettek, maga állt érte bosszút, feltéve, hogy megvolt hozzá az akarata és a mersze. Mindig akadtak persze olyanok, akik a bűnelkövető pártjára álltak, ha egyszer a személyes kötődés erősebbnek bizonyult az elkövetett cselekedet kiváltotta utálatnál.”

Egyes etnológusok, például Robert Lowie (*Primitive Society*) „igazságszolgáltatás”-ról (*administration de la justice*) beszélnek a primitív társadalmak kapcsán. Lowie kétféle társadalmat különböztet meg: az egyikben van „központi hatóság”, míg a másikban nincs. Ez utóbbiakban a jogi hatalom a rokonsági csoport kezében van, ez a csoport pedig ugyanúgy szembesíti egymással a többi csoportot, ahogyan a szuverén állam teszi valamennyi csoportot illetően. Nincs „igazságszolgáltatás”, nincs jogi rendszer, ha nincs magasabb fórum, amely szuverén módon tud bíraskodni akár a legerősebb csoportok között is. Egyedül ez a magasabb fórum vethet gátat a *blood feud* (vérbosszú), a véget nem érő vendetta bármely formájának. Maga Lowie is elismeri, hogy ez a követelmény nem teljesül: „Itt a legfőbb szabály a csoportszolidaritás: azt a személyt,

aki elkövet valamit egy másik csoport tagjának sérelmére, normális körülmények között saját csoportja megvédi, míg a másik csoport az áldozat mellé áll, aki bosszút vagy kártérítést követel. Vagyis az ügy mindig bosszúk sorozatát vagy polgárháborút válthat ki. A suskik általában az első megtorlás után békét kötnek, ám az ifugaók körében a harc szinte vég nélkül folytatódhat.”

Jelen esetben „igazságszolgáltatásról” beszélni annyi, mint visszaélni a szavakkal. Az óhaj, hogy az erőszak ellenőrzését tekintve a primitív társadalmakban a mienkéhez fogható vagy akár még nagyobb erényeket ismerjünk fel, nem készíthet egy lényegbe vágó különbség minimalizálására. Aki úgy beszél erről, mint Lowie, az tovább éltet egy igencsak elterjedt gondolkodásmódot, amely szerint a szabad bosszú *helyettesíti* a jogi rendszert ott, ahol az nem található meg. E tétel, noha látszólag köze van a józan észhez, valójában teljesen hamis, és rengeteg tévedésnek szolgál mentségül. Tükrözi annak a társadalomnak a tudatlanságát – mármint a mienkét –, amely oly hosszú idő óta van jogi rendszer birtokában, hogy hatásainak már nincs is tudatában. Ha ugyanis a bosszú véget nem érő folyamat, akkor nem tőle várható, hogy visszafogja az erőszakot, mert valójában épp őt kell visszafogni. Maga Lowie szolgálat erre nézve bizonyítékot, valahányszor példázza, milyen is az „igazságszolgáltatás” még olyan társadalmakban is, ahol szerinte van „központi hatalom”. Nem az elvont jog-elv hiánya bizonyul fontosnak, hanem az a tény, hogy a „törvényes”-nek mondott cselekedet mindig az áldozat és a hozzá közel állók kezébe van letéve. Mindaddig, amíg nincs szuverén, önálló szerv, amely átveszi a sértett fél helyét, és *magának tartja fenn a bosszút*, fennáll a véget nem érő eskaláció veszélye. A bosszúállás kezelését és korlátozását célzó erőfeszítések kétes értékűek – végső soron olyan egyezkedési szándékot igényelnek, amely vagy megvan, vagy nincs meg. Ismétlem: ezért pontatlanság tehát „igazságszolgáltatásról” beszélni akár olyan intézmények esetén is, amilyen a *megegyezés* vagy a *párbaj-próba* különféle változatai. A jelek szerint még ezek esetében is el kell fogad-

nunk Malinowski következtetését: „A kibillent törzsi egyensúly visszaállításának csak lassú, bonyolult eszközei vannak. Nem fedeztünk fel egyetlen olyan szokást vagy eljárást sem, amely a mi igazságszolgáltatásunkra emlékeztetne, a maga elévülhetetlen kódexével és szabályaival.”

Ha egyszer nincs a primitív társadalmakban döntő gyógymód az erőszak ellen, nincs tévedhetetlen kezelésmód, amikor az egyensúly megbomlott, akkor feltételezhető, hogy a *gyógyító* intézkedésekkel szemben elsődleges szerepet játszanak a *megelőző* intézkedések. Újra beleütközünk az áldozatról (*sacrifice*) fentebb adott meghatározásba, mely szerint az áldozat a megelőzés eszköze az erőszak elleni harcban.

Olyan világban, ahol a legkisebb konfliktus is szerencsétlenséget idézhet elő – mint a legkisebb vérzés is, ha valaki hemofiliában szenved –, az áldozat bemutatása polarizálja az agresszív tendenciákat ama valóságos vagy eszményi, élő vagy élettelen tárgy (*victim*) köré, amelyet soha nem lehet megbosszulni, mivel egyöntetűen semleges és meddő a bosszú síkján. Az erőszak készítésének, amelyet pusztán az aszketikus akarat nem tud megátolni, olyan kiutat kínál, amely részleges és átmeneti ugyan, de bármédig ismételhető, hatékonyságát illetően pedig túl sok az egybecsengő tanúbizonyosság, hogysem őket mellőzni lehetne. Az áldozat (*sacrifice*) nem engedi kifejlődni az erőszak csíráit, hozzásegíti az embereket, hogy féken tartsák a bosszút. Az áldozat intézményét ismerő társadalmakban (*sociétés sacrificielles*) nincs is kritikus helyzet, amelyre ne áldozat bemutatásával válaszolnának, bizonyos válságállapotok azonban kiváltképpen vele kapcsolatosak. E válságok mindig a közösség egységét érintik, mindig széthúzást és viszályt fejeznek ki. Minél élesebb krízisről van szó, annál „értékesebbnek” kell lennie az áldozatnak.

Az áldozattól várt hatás jelét láthatjuk abban is, hogy megszűnik ott, ahol jogi rendszer lép életbe – ez történt például Görögországban vagy Rómában. Egyszerűen nincs már létének értelme. Ettől még persze hosszú időn át fennmaradhat, de úgy, mint nagyjából kiüresedett forma. Általában véve

ilyen állapotban figyelhetjük meg, ami megrősíti bennünk a gondolatot, hogy a vallási intézményeknek nincs semmilyen valószínűségük.

Igazolódik a fentebb megfogalmazott hipotézis: az áldozatnak és a rítusnak azokban a társadalmakban kell lényeges szerepet betölteniük, amelyek híjával vannak a jogi rendszernek, ennél fogva jobban fenyegeti őket a bosszú. Mégsem kell azt mondani, hogy az áldozat (*sacrifice*) „helyettesíti” a jogi rendszert. Elsősorban azért, mert azt, ami sohasem is volt, nem lehet helyettesíteni. Továbbá azért sem, mert ameddig nem következik be az önkéntes, egyhangú lemondás minden erőszakról, addig a jogi rendszert a maga osztályában semmi nem helyettesítheti.

Mivelhogy a bosszúállás veszélyét minimalizáljuk, nem is tudjuk, mire jó az áldozat. Fel sem tesszük már a kérdést, hogyan tartják féken a bűnüldözést nem ismerő társadalmak azt az erőszakot, amelyet mi nem is látunk. A félreértés zárt rendszerként vesz körül bennünket. Nem tudja semmi megcáfolni. Nem kell a vallási tényezőhöz (*le religieux*) folyamodnunk, hogy választ adjon egy olyan kérdésre, amely nem is létezik számunkra. Emiatt nem is tudjuk, mihez kezdünk a vallási tényezővel. A megoldás elrejt szemünk elől a kérdést, az elhomályosult kérdés pedig elrejt előlünk a vallási tényezőt mint megoldást.

Bizonyosra vehető, hogy összefüggés áll fenn e félreértés és aközött, hogy a primitív társadalmak rejtélyt jelentenek számunkra. E rejtély okozza szélsőséges nézeteinket ezekre a társadalmakra vonatkozóan. Hol a mienknél jóval magasabb, hol jóval alacsonyabb rendűeknek ítéljük őket. Könnyen lehet, hogy ezt az ingadozást, e folyvást túlzó nézeteket a tények ugyanazon osztálya váltja ki: a jogi rendszer hiánya. Azt természetesen senki sem tudja megítélni, mennyire erőszakosak egyes egyének, még kevésbé egyes társadalmak. Azt viszont igenis megítélhetjük, hogy abban a társadalomban, amelynek nincs jogi rendszere, az erőszak nem ugyanazon a helyen és nem ugyanolyan formában jelentkezik, mint a mienkben. Egyik vagy másik aspektust figyelembe

véve hajlamosak lehetünk azt gondolni, hogy ezek a társadalmak ki vannak szolgáltatva az erőszaknak, vagy ellenkezőleg, eszményíteni és követendő példaképpül állítani őket, mintha a valódi emberség egyedüli mintaképei lennének.

E társadalmakban az erőszak, ha elsza badul, akkora károkat tehet, a gyógyítás módjai pedig annyira esetlegesek, hogy emiatt a hangsúly a megelőzésen van. A megelőzésnek pedig a vallási tényező az elsődleges terepe. A vallási megelőzés erőszakos jelleget is ölthet. Az erőszak és a szakrális elválaszthatatlan. Az erőszak bizonyos tulajdonságainak „furfangos” használata – ilyen például az, hogy képes egyik tárgyról a másikra szállni – a rituális áldozat merev gépezete mögé rejtőzik.

A primitív társadalmak nem engedik át magukat az erőszaknak. De azért nem is kevésbé erőszakosak vagy „képmutatók”, mint amilyenek mi magunk vagyunk. Ha teljese k kívánnánk lenni, számításba kellene vennünk az erőszak minden, többé-kevésbé ritualizált formáját, amely közeli tárgyakról távolabb eső tárgyak felé tereli az erőszak fenyegetését – ilyen például a háború. Világos, hogy a háború nem korlátozódik egyetlen társadalmi típusra. A technikai eszközök hallatlan növekedése nem teremt lényegi különbséget a primitív és a modern között. Ellenkezőleg, a jogi rendszer és az áldozati rítusok olyan intézmények, amelyek megléte vagy hiánya az alapja lehet a primitív és a „civilizált” társadalom bizonyos típusa közötti különbségnek. Ezekre az intézményekre kell rákérdeznünk ahhoz, hogy objektív tudáshoz, de nem értékítéllethez jussunk.

A megelőzésnek a gyógyítással szembeni elsőbbsége a primitív társadalmakban nem kizárólag a vallási életben valósul meg. E különbséggel kapcsolatosak a viselkedés és a lelki vonások olyan, általános tulajdonságai is, amelyek már az első európai megfigyelők érdeklődését magukra vonták. Ezek bizonyosan nem egyetemes érvényűek, de talán nem is mindig képzelték. Érthető, hogy abban a világban, ahol a legkisebb elhibázott lépésnek borzalmas következményei lehetnek, az emberi kapcsolatokra olyan fokú

elővigyázat nyomja rá bélyegét, amely a mi szemünkben érthetetlen. Ezért kell a szokásostól idegen lépést hosszas eszmecserének megelőznie. Érthető, miért tartózkodnak olyan játékbá vagy versenybe belemenni, amely számunkra ártalmatlannak látszik. Amikor az emberekre mindenfelől a helyrehozhatatlan leleskedik, akkor időnként olyan „nemes veretű komolyságot” tanúsítanak, amelyhez mérten a mi elmélyült fontoskodásunk kissé mindig nevetségesen hat. A mi vállainkra nehezedő üzleti, irodai, ideológiai gondok ehhez képest potomság.

A primitív társadalmakban az erőszak és annak hiánya között nem működik az intézményeknek az a mindenható, automatikus fékje, amely a mi számunkra csak annál meghatározóbb, minél inkább megfélekedtünk szerepéről. E mindenkor jelen lévő fék teszi számunkra lehetővé, hogy a primitívek számára tiltott határokat büntetlenül átléphessük, és erről még csak tudomásunk se legyen. „Civilizált” („*policeés*”) társadalmakban az emberi kapcsolatokra – még az idegenek közöttiekre is – példátlanul nagyfokú közvetlenség, mobilitás és merészség jellemző.

A vallási elem mindenkor az erőszak lecsendesítését, elszabadulásának meggátolását célozza. A hétköznapi életben közvetlenül teszi, a ritusokban gyakran közvetve – paradox módon az erőszak útján. Az áldozat (*sacrifice*) csatlakozik az erkölcsi és a vallási élet együtteséhez, előbb azonban rendkívülinek mondható kitérőt hajt végre. Másfelől arról sem kell megfélekedni, hogy az erőszaknak a vallási élet minden vonatkozására jellemző *pietas* (kegyesség) szellemében kell történnie. Már kezd derengeni előttünk, miért jelenik meg egyszerre bűnös és szent cselekedetként, egyidejűleg jogtalan és jogos erőszakként. Attól azonban még messze vagyunk, hogy kielégítően értsük is.

A primitív vallási megszelídíti, szabályozza, elrendezi az erőszakot, úgy vezeti le, hogy kihasználja minden valóban elviselhetetlen erőszak ellen, s mindezt az erőszakmentesség és a megbékélés általános légkörében teszi. Erőszak és erőszakmentesség különös elegye. Nagyjából ugyanezt modhatjuk a jogi rendszerről is.

Lehetséges, hogy az ember által az idők során a vég nélküli erőszak elleni védekezésül felhasznált eszközök rokonságban állnak egymással. Három csoportra oszthatók: 1) megelőző eszközök – ezek mind a bosszú szellemének áldozati eltérítésére vezethetők vissza, 2) a bosszú útjába emelt gátak vagy rendezések, amilyen a megegyezés, a párbajpróba stb., amelyek gyógyító hatása ingatag, 3) a jogi rendszer, amely gyógyító hatékonyságban semmi máshoz nem fogható. Ezek az eszközök egyre nagyobb hatékonyság szerint rendeződnek. A megelőzés és a gyógyítás eszközei közötti átmenet történelmi valóságnak felel meg, legalábbis ami a nyugati világot illeti. Az első gyógyító eszközök minden szempontból köztes helyet foglalnak el a kifejezetten vallási állapot és a jogi rendszer teljes hatékonysága között. Még maguk is rituális jellegűek, és gyakran áldozat bemutatásával járnak együtt.

A primitív társadalmak gyógyító eljárásai a mi szemünkben kezdetlegesebbek, egyszerű „tapogatózásnak” tetszenek a jogi rendszer irányába, lévén hogy szemmel láthatóan pragmatikus megfontolás áll mögöttük – nem annyira a bűnösre irányul a figyelem, mint inkább a meg nem bosszult áldozatra, azonnali veszély ugyanis tőle származhat, ezért neki kell szigorúan kimért elégtételt nyújtani, olyat, amely anélkül csendesíti le az ő bosszúvágyát, hogy másban felébresztené. Ez még nem törvénykezés a jó és a rossz tárgyában, a kérdés még nem az, hogyan lehet az elvont igazságot tiszteletben tartatni. Mindössze arról van szó, hogy megvédjék a csoport biztonságát azáltal, hogy eltorlaszolják a bosszú útját, rendszerint egyezményes megbékéléssel, ha pedig az lehetetlen, akkor a fegyverek összemérésével, ám azt oly módon szervezik meg, hogy az erőszak ne terjedjen el szélesebb körben: helyszíne legyen térben lehatárolt, a harc formája, a mérkőző felek kiléte szabályozott, és csupán egyszer kerülhessen rá sor.

E gyógyító eljárásokról elmondható, hogy már a jogi rendszer felé mutatnak. A fejlődés azonban –, ha ugyan fejlődés – nem folyamatos. A szakítás abban a pillanatban következik be, amikor az önálló jogi tekin-

tély fellépése *kényszerítő erejűvé* válik. Az emberek csupán ekkor szabadulnak fel a bosszú szörnyű kötelessége alól. A jogi igazságtételben immár nem ugyanaz a szörnyű sietség működik – jelentése ugyanaz marad, de elhalványulhat vagy teljesen el is tűnhet. A rendszer annál jobban működik, minél kevésbé vannak szerepe tudatában. Ezért alkalmas arra – és ezt meg is teszi, mihelyt lehet –, hogy a bűnös személye és a bűnösség elve köré szerveződjék, és noha lényegében továbbra is a visszafizetés elve körül forog, az most már az elvont igazságszolgáltatás elvi magasságába emelkedett, amelynek tiszteletben tartásáról az embereknek kell gondoskodniuk.

A bosszú mérséklésére hivatott gyógyító eljárások, mint látjuk, titokzatosságba burkolóznak, miközben hatékonyságuk növekszik. Minél inkább elmozdul a rendszer fókuszpontja a vallási megelőzéstől a jogi visszafizetés gépezete irányába, annál inkább tovább terjed a félreismerés, amely mindenkor oltalmazta az áldozat intézményét, e gépezet irányába, és most már azt igyekszik beburkolni.

Attól a pillanattól kezdve, amikor egyedül uralkodik, a jogi rendszer eltünteteti funkcióját az emberi szemek előtt. Az áldozathoz (*sacrifice*) hasonlóan elrejti – noha egyben fel is tárja – azt, aminek jóvoltából ugyanaz, mint a bosszú, minden máshoz hasonló bosszú, amely egyedül abban különbözik tőlük, hogy nem lesz folytatása, hogy nem állnak érte bosszút. Az első esetben az áldozatot azért nem bosszulják meg, mert nem ő a „jó” áldozat, a másodikban az erőszak természetesen a „jó” áldozatra sújt le, ám akkora erővel és tekintéllyel teszi, hogy visszavágásnak nincs helye.

A mondottak ellen vethető, hogy a jogi rendszer funkciója valójában nem marad rejtve. Tény, hogy tudjuk: az igazságszolgáltatást inkább a közbiztonság foglalkoztatja, semmint az elvont igazságosság. Ettől függetlenül azt tartjuk, hogy a rendszer alapja egy olyan jogi elv, amely a sajátja, a primitív társadalmakban pedig hiányzik. Meggyőződhetünk erről, ha elolvassuk a tárgynak szentelt néhány munkát. Mindig úgy képzeljük, hogy a primitív és a civilizált ember

közötti döntő különbség abból adódik, hogy az első nem tudja azonosítani a bűnöst és betartani a bűnösség elvét. Ezen a ponton tévesztjük meg leginkább magunkat. Ha a primitív ember csökönősen elfordul a bűnöstől, amit mi ostobaságnak vagy perverzitásnak vélünk, azért van, mert fél attól, hogy *tápot ad* a bosszúnak.

Ha pedig saját rendszerünket ésszerűbbnek véljük, az valójában abból ered, hogy szigorúbban tartja magát a bosszú elvéhez. Ez az értelme a bűnös büntetésére helyezett hangsúlynak. Ahelyett, hogy a bosszú megakadályozásán, mérséklésén, kikerülésén vagy azon fáradozna, hogy másodlagos célpont felé terelje, ahogyan minden korábbi, kifejezetten vallási eljárás tette, az igazságszolgáltatás rendszere *racionalizálja* a bosszút: sikerül neki saját belátása szerint felosztania és korlátoznia, ily módon veszélytelenül kezeli, elsőként az erőszak gyógyításának, másodsorban pedig megelőzésének rendkívül hatékony *technikájává* alakítja.

A bosszúnak ez a racionalizálása nem áll kapcsolatban semmiféle közvetlen vagy mélyebb közösségi begyökerezéssel, ellenkezőleg, a jogi tekintély (*autorité judiciaire*) szuverén függetlenségén nyugszik, amely egyszer s mindenkorra megbízatást kap, és amelynek döntéseit egyetlen csoport, elvben még maga az egyhangú közösség sem teheti többé kérdésessé. Miután nem valamely csoportot képvisel, nem lévén más, mint saját maga, a jogi tekintély nincs valamely személynek alárendelve, ennél fogva mindenkinek a szolgálatában áll, döntései előtt pedig mindenki meghajol. Egyszerűen a jogi rendszer csap le mindenkor habozás nélkül az erőszakra, mivelhogy abszolút monopóliumot élvez az erőszak terén. E monopóliumnak köszönhetően rendes körülmények között az erőszakot sikeresen elfojtja, nem pedig felszítja, kiterjeszti és megsokszorozza, ahogyan hasonló típusú viselkedés egy primitív társadalomban tenné.

A jogi rendszer és az áldozat végső soron tehát ugyanazt a funkciót látja el, csak hogy az első sokszorosan hatékonyabb. Csakis ott létezhet, ahol valójában erős politikai hatalomhoz társul. Minden más műszaki haladáshoz hasonlóan kétélű fegyver, va-

gyis az elnyomásnak és a felszabadításnak is eszköze – ekként is tekintettek rá a primitívek, akiknek a látása ebben a kérdésben objektívebb a mienknél.

Ha napjainkban a funkció előbukkan, az amiatt van, hogy kiszökik a rejtekhelyről, amely szükséges megfelelő működéséhez. Itt a megértés minden módja – kritika, a rendszer válságával esik egybe, és széthullással fenyeget. Bármilyen impozáns legyen is a törvénytelen és a törvényes erőszak tényleges mibenlétét elleplező berendezés, az végül mindig megrepedezik, majd összeomlik. Fölsejlik az addig eltitkolt igazság, és újra előjön a megtorlások kölcsönössége, de nem csupán elméletben jön elő, mint tudósok felismerte szellemi igazság, hanem gyászos valóságként, ördögi körként, amely újra érezteti hatalmát, hiába hittük azt, hogy túl vagyunk rajta.

Az erőszak mérséklését lehetővé tevő eljárások hasonlítanak egymásra abban, hogy egyiküktől sem idegen az erőszak. Okkal vélhetjük azt, hogy valamennyi a vallásban gyökerezik. A voltaképpeni vallásosság, mint láttuk, egybefonódik a megelőzés különböző módzataival, sőt még a gyógyító eljárásokat is átjárja, akár kezdetlegesebb formáit nézzük, melyeket szinte mindig áldozati rítusok kísérnek, akár magát a jogi rendszert. A tág értelemben vett vallásosság két-

ségtelenül összekapcsolódik a homállyal, amely végső soron az erőszak ellen használható összes emberi erőforrást beburkolja, legyen az gyógyító vagy megelőző, beleértve a jogi rendszer elhomályosítását is, amikor az lép az áldozat (*sacrifice*) helyébe. E homály egybeesik a szent, törvényes és legitim erőszak tényleges transzcendenciájával, amely szembenáll a bűnös, törvénytelen erőszak immanenciájával. Ugyanúgy, ahogyan az áldozat tárgyait (*victimés sacrificielles*) elvileg az istenségnek ajánlják fel, és az szívesen is fogadja őket, a jogi rendszer is olyan teológiára hivatkozik, amely szavatolja a jogszolgáltatás (*justice*) igazságát. Ez a teológia akár el is tűnhet – a mi világunkban például ezt tette –, ám attól még a rendszer transzcendenciája érintetlen marad. Évszázadok múltak el, mielőtt az emberek rájönnek, hogy nincs különbség a jogszolgáltatás (*justice*) és a bosszú alapelve között.

A rendszer számára egyedül ez a mindenki által elismert – a konkrét intézményektől független – transzcendencia biztosíthatja megelőző vagy gyógyító hatékonyságát, azáltal, hogy különbözővé teszi a szent és legitim erőszaktól, és megakadályozza, hogy vádak és viták tárgya legyen, más szóval visszahulljon az erőszak ördögi körébe.

Horváth Andor fordítása

A MINÓTAUROSZ BÖRTÖNEI

*Minden sokszoros, tizennégyszeres, de van két dolog a világon,
mely csak egyszerinek látszik: odafent a kusza nap, idelent Aszterión.*

BORGES

1. (terek)

Antik örökségünk mitikus hősei közt aligha van még egy olyan híres börtönlakó, mint a Minótauros. Igaz, börtöne különleges, nem cella, rács vagy rezesz gátolja szabadulását, még csak börtönőr sincs, aki a kijáratot őrizné. A föld alatti fogház tervrajza már eleve olyan bonyolult, hogy lehetetlené teszi a feljutást. A labirintus emlékéét egymástól igen különböző kultúrák őrzik, topo-

szát pedig számtalan irodalmi alkotás kama-toztatta; a Minótauros azonban a krétai, pontosabban a knósszoszi palota labirintusának a foglya, s ez elvileg a szűkebb *locushoz* köti vizsgálódásunk tárgyát. Ám mindenfajta megkötés csalóka: a krétai tér gyakorlatilag bárhol megteremthető, a nevének nevezett szörnyvel vagy anélkül, elég a megfelelő mitikus jelentéssel bíró alkotóelemeket, a mitémákat¹ összerakni. Ennélfogva